

Könyvszemle

Száz kémiai mítosz

Az 552 oldalas könyv hasznos olvasmány a szakember és minden kémia iránt érdeklődő számára. A négy fejezet lefedi a kémia fontosabb területeit, kezdve a kémiai tévhitekkel, az élelmiszerek és gyógyszerek kémiájával, s a katasztrófák, mérgek és vegyszerek általános érdeklődésre számot tartó kérdéseivel.

A *Kémiai tévhitek általában* című fejezet talán a könyv legérdekesebb része, kiemelést érdemel a 3. (*Vészélytelenek-e a természetes anyagok?*) és a 4. (*Veszélyesek-e a mesterséges anyagok?*) alfejezet.

A könyv élelmiszerekkel és gyógyszerekkel foglalkozó fejezetei mindenki érdeklődésére számot tartanak. Bár a munka inkább ismeretterjesztő jellegű, a tudományos alapok tárgyalása kellő színvonalú. A recenzió terjedelme nem engedi meg a felvetett kérdések részletes tárgyalását. Egyesek (például a *Megoldható-e az emberiség üzemanyag-szükséglete bioüzemanyagokból?* 33. alfejezet) fontos kérdéseket tárgyalnak, mások (például a *Valóban a tengeri só az igazi?* 29. alfejezet) inkább csak érdekesek. A *Valóban ártalmatlan serkentőszer a koffein?* is aktuális probléma a túlzott mértékű kávé- és tea fogyasztás miatt. Az élelmiszerekkel foglalkozó alfejezetek (13–35.) választ adnak a sokunkat érdeklő, táplálkozással kapcsolatos kérdésekre, problémákra.

A *Gyógyszerek* fejezet is általános érdeklődésre érdemes kérdéseket tárgyal. A B17-vitamin (36. alfejezet) tulajdonképpen egy gyógy-

szerkémiai becsapás, csoda, hogy nem halunk bele a fogyasztásába, hiszen egy cianogén glikozid, ahogy az amigdalin is. A 37. alfejezet az ízületi bántalmak kezelésére javasolt glükózaminnal vagy kondroitinszulfáttal foglalkozik, gyógyászati hatásuk nem tisztázott. A 38. alfejezet (*Tényleg doppingszer a tesztoszteron?*) a versenysport problematikájához kapcsolódik, ugyanúgy, mint a 39. alfejezet (*Javítják-e a doppingszerek a sportteljesítményeket?*). Érdekes kérdést tárgyal a 41. alfejezet (*Jobbak-e a szintetikus gyógyszerek, mint a gyógynövények?*). A 43. alfejezet a homeopátiával foglalkozik, a 45. a kamilla által okozott allergiával. A 47. alfejezet a C-vitamin és a megfázás kapcsolatát vitatja, kitérve Szent-Györgyi Albert munkásságára.

A vitaminok és az egészség kapcsolatát tárgyalja a 48. alfejezet. A további részeket (49–59.) vitatott kérdéseknek szentelik a szerzők (*Koffeinmentes-e a zöld tea?* 51. alfejezet). Az 57–58. alfejezet gyógyszerekkel foglalkozik, a 60. (*Hatásos-e minden gyógyszer?*) egy mindenkit érdeklő kérdést tárgyal.

A könyv további fejezetei speciális problémákkal foglalkoznak. Említést érdemel a 65. alfejezet (*Tényleg megóvnak a súlyos betegségtől az antioxidánsok?*) és a 68. alfejezet (*Kábítószer-e a kokain?*).

A *Katasztrófák, mérgek, vegyszerek* fejezet 70. alfejezete az ivóvíz arzénszennyezettségével foglalkozik, míg a DDT hatását a 72. alfejezet tárgyalja. A könyv további részei sem érdektelenek az olvasó számára (például

Megmérgezték-e Napóleont?). Aktuális problémát tárgyal a 76. alfejezet (*Veszélyes hulladéknak számít-e a vörösiszap?*).

A könyvet a szakkifejezések magyarázatával foglalkozó fejezet zárja le, megtalálható a felhasznált és ajánlott irodalmi jegyzéke is. A könyv a szakemberek és az érdeklődők szá-

mára is fontos kérdéseket tárgyal, elolvasását mindenki számára melegen ajánlom. (*Kovács Lajos – Csupor Dezső – Lente Gábor – Gundá Tamás: Száz kémiai mítosz. Új polihisztor sorozat. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011*).

Hollósi Miklós
az MTA rendes tagja

Korea. Egy nemzet, két ország – *a közös gyökerektől*

A Koreai-félsziget gyakran szerepel a híradásokban. A teljes joggal a világ legkeményebb diktatúrájának tartott Koreai Népi Demokratikus Köztársaság elsősorban a külpolitikai rovatokban tűnik fel, s váratlan húzásaival, fenyegetőzéseivel, provokációival és belharcaival mindig meg tudja lepni a hírfogyasztókat; a Koreai Köztársaság pedig leginkább a tudományos-technikai és gazdasági oldalak sztárja, köszönhetően annak, hogy az elmúlt évtizedekben a *high-tech* slágertermékek egyik legfontosabb fejlesztőjévé vált. A napi sajtóban tehát bőven találunk híradásokat a két Koreáról, ennek ellenére a félsziget még mindig Kelet-Ázsia kevésbé ismert területei közé tartozik. Ha valaki mélyebbre kíván ásni a témában, szeretné megismerni az anakronisztikus (vagy legalábbis annak tűnő) északi katonáállam vagy a déli gazdasági csoda gyökereit, esetleg a szokásos toposzokon kívül másra is kíváncsi Koreával, a koreai történelemmel, kultúrával, társadalommal kapcsolatban, az magyarul viszonylag kevés forrást talál. Az alig egy-két fő által művelt hazai koreanisztika 1990 előtt teljesen átpolitizált volt, intézményes képzés nem folyt a területen, könyvek alig jelentek meg, ami pedig mégis megjelent, az rendkívül egyoldalú volt. Koreaiul ma sem tud sok kutató, és a tudományág igazi intézményes háttere csak akkor

alakult ki, amikor 2008-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán megalakult a Koreai Tanszék. Ennek vezetője Csoma Mózes koreanista, egyetemi docens, az itt bemutatott kötet szerzője.

Az *Egy nemzet, két ország* első kiadása 2008-ban jelent meg, s egy másfél évtizeddel korábbi, egy-kétszáz példányban kinyomtatott főiskolai jegyzetet leszámítva, ez volt az első magyar nyelvű könyv, amely objektív képet adott Korea történelméről, a mai ellentmondásos helyzet előzményeiről. Az időzítés meglehetősen szerencsés volt: a 2000-es évek közepén tört be Magyarországra a *hallju*, vagyis a „koreai hullám”, a dél-koreai populáris kultúra divatja. Ennek zászlóvivői a magyar televíziókban is vetített koreai filmsorozatok voltak, de egy szűk – ám egyre növekvő – körben divatba jöttek a koreai mozifilmek, popdalok, gasztronómiai specialitások is, s megnövekedett az érdeklődés minden iránt, ami koreai. Az első kiadás így hamar elfogyott, és hamar megjelent az igény egy újabb kiadásra. Ez látott most napvilágot, de a második kiadásnak nevezett változat az előzményhez képest lényegében új könyvnek számít: a visszajelzések alapján a szerző teljes mértékben átszerkesztette, kibővítette. A bővítés nemcsak az elmúlt fél évtized fejleményeinek feldolgozását jelenti, hanem a régi történelmi részekre is kiterjed, amelyek iránt – a *hallju*-nak köszönhetően – különös érdeklődés mutatkozik. A szerző a két kiadás

között sem tétlenkedett, ez idő alatt még három koreai témájú könyvet (*Magyarok Koreában*, 2009; *Koreai csaták és harcosok*, 2011; *Koreaiak Magyarországon az 1950-es években*, 2012) és számtalan cikket írt.

Az *Egy nemzet, két ország* komoly kutatószövegeken alapuló, kiterjedt jegyzetapparátussal és bibliográfiával ellátott könyv, de már csak hatalmas témája miatt sem tudományos monográfia. Célcsoportja az érdeklődő nagyközönség és azok az értelmiségiek, akiknek nem szakterületük Korea, de szeretnék a bulvárbölcsességeken túl is értelmezni a mai történeteket, egyben átfogó képet kívánnak kapni az ország történelméről. A népszerűsítő szándékot jelzi, hogy a szerző a szövegbe építve megadja a popkulturális utalásokat, például az egyes uralkodóknál jelzi, hogy mely Magyarországon is vetített történelmi szappanopera játszódik az udvarukban. Emellett a szövegbe ékelt keretes bekezdésekben történelmi és egyéb érdekességeket közöl, olyan témákról, mint a királyi család utóélete vagy az észak-koreai Godzilla-film. A koreai kultúra legfontosabb vívmányai sem maradnak ki, így a munka tulajdonképpen egyfajta általános műveltséget nyújt Koreával kapcsolatban.

A kötet célja szerint a Koreai-félsziget történelmét mutatja be a legendás kezdetektől (az első koreai államot a legenda szerint Kr. e. 2333-ban alapította egy félig emberi, félig isteni lény) 2012-ig, az északi Kim Dzsong Űn első hatalomban töltött évéig, illetve a déli Pak Gün He asszony elnökké választásáig. A hangsúly a 20. század második felén van, a könyv kétharmada ezzel az időszakkal foglalkozik, de azért a korábbi történelem alakulását is megismerjük. A témából következően a könyv szinte letehetetlen: a Koreai-félsziget története kivételesen fordulatosan alakult. Függetlenségi harcok és belháborúk, klánhar-

cok és puccsok, hőstettek és árulások, építkezések és pusztítások – ami a történelmet izgalmassá teszi, az a félsziget múltjában mind megtalálható, még hozzá meglepő sűrűséggel. Különösen igaz ez az utóbbi hetven évre, amikor az ideológiai alapú megosztottság, illetve a korábbinál is több nagyhatalom térségbeli versengése is színesítette a képet.

Korea sorsának alakulását – és a koreai mentalitást – mindig is meghatározta az, hogy földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően az ország egész történelme során nagyhatalmak árnyékában élt, amelyek időről időre igyekeztek meghódítani. Egy akkora nép és állam, mint a koreai, bárhol a világon közép- vagy nagyhatalomnak számítana, de a Koreai-félszigetet kizárólag nála erősebb országok vették és veszik körül. Régen Kína, Japán és a kelet-ázsiai nomád birodalmak ütközőzónájában helyezkedett el, az utóbbi egy-két században Oroszország és az USA is megjelent a színen, vagyis Korea a világ legnagyobb hatalmai közé szorult, amelyek ráadásul geopolitikai érdekeik folytán mesterséges megosztottságot hoztak létre, és ma is érdekük e megosztottság fenntartása. Ez a különleges – a koreaiak által alig befolyásolható – helyzet Koreát történelme során egyrészt különleges teljesítményekre sarkallta, másrészt már a középkorban a világ egyik legzárkózottabb országává, „remetekirálysággá” tette, amely igyekezett minden külső hatást kizárni az életéből.

A könyv legnagyobb tanulsága az, hogy gyakorlatilag mindennek, ami ma a Koreai-félszigeten történik, megvannak az előzményei. Az észak-koreai rezsim eddigi fennmaradása sokak számára érthetetlen, de ha ismerjük a koreai történelmet, a bezárkózás és nacionalizmus hagyományát, a japán gyarmati igazgatás és a korábbi királyság rendszerét, akkor számos jelenségre magyarázatot talá-

lunk. Ugyanígy a déli gazdasági csodát, az ottani gazdasági és politikai fejlődést is érthetőbbé teszik a múltbeli hagyományok, az évezredek során egyedi körülmények között formálódott koreai mentalitás. Természetesen minden nép jelenét meghatározza a múltja, de a koreainál ez talán fokozottan így van. Ráadásul a nagy szomszédok árnyékába szorított félsziget történelméről a külvilág rendkívül keveset tud, így különösen szükség van a Csoma Mózeséhez hasonló könyvekre, hogy megértsük, mi folyik a világ egyik potenciális – atomfegyverektől sem mentes – válsággócéában. Ami ott történik, az a mi életünkre is hatással lehet, így nem árt megismernünk a helyzetet.

A könyv erénye, hogy objektivitásra törekszik, ami abban is megmutatkozik, hogy egyaránt bemutatja az egyes történelmi események hivatalos déli és északi értékelését is, összehasonlítja a két párhuzamos történelem-

szemléletet, és nem próbál ideológiai alapon igazságot tenni (tényalapon persze igen). Nem újabb rémtörténeteket közöl Északról, hanem inkább igyekszik érthetővé tenni a közismert rémtörténetek hátterét. Emellett Dél problémáit sem titkolja el, és hosszan elemzi az újraegyesítés esélyeit. A koreai helyzet képlekenységének, a szereplők kiszámíthatatlan viselkedésének és a téma népszerűségének köszönhetően nem tartjuk kizártnak, hogy néhány éven belül szükség lesz egy újabb, tovább bővített és ártít kiadásra – adig viszont a most megjelent változatot érdemes forgatnia mindenkinek, aki szeretne tájékozott lenni koreai kérdésekben. (*Csoma Mózes: Korea. Egy nemzet, két ország – a közös gyökerektől. Második, bővített kiadás. Budapest: Napvilág Kiadó, 2013, 284 p.*)

Salát Gergely

sinológus, egyetemi docens
PPKE Bölcsészettudományi Kar

A szabad elme illúziója

Mára már közhelyszámba menő megállapítás, hogy a modern tudományos elméletek a laikusok számára egyre érthetlenebbek. A speciális szaknyelvet a nagyközönség nem ismeri, s a tudósok többségének nincs ideje és motivációja arra, hogy közérthetővé alakítsa a nem szakember számára ijesztően bonyolultnak tűnő nyelven megfogalmazott tudományos eredményeket. Ez a helyzet erősíti a tudománytól való elfordulást, ami a tudományellenes – vagy a tudománnyal szemben nem ellenséges, de a tudományos megközelítés mellett más, alternatív megismerési formák lehetőségét propagáló – szemléletek malmára hajtja a vizet. E tudományos szempontból nemkívánatos jelenségek ellen-súlyozásához kíván hozzájárulni Boldogkői

Zsolt, akinek ismeretterjesztő könyve a biológia, azon belül is elsősorban a genetika területének egyes témáiba nyújt bepillantást.

A tudománynépszerűsítés szándékával összhangban a szerző olyan témákat választott, melyek nem a genetikával kapcsolatban felmerülő elméleti/akadémikus kérdéseket próbálják tisztázni, hanem a genetika alkalmazási lehetőségeinek azokból a területeiből válogat, amelyek még átlagos, mindennapi diskurzusainkban is megjelennek, s amely területeken elért jelenlegi és várható jövőbeli eredmények jelentős hatással bírnak (majd) nemcsak a tudomány különböző diszciplínáira, hanem a társadalmi élet egyes aspektusaira – mint például a politika egyes területei, a jogalkotás és -alkalmazás szférája –, s ezek közvetítésével a hétköznapi életre nézve is. Így képet kapunk az intelligencia alakulásának

genetikai háttéréről, a viselkedés genetikai kutatásának módszertanáról, a szülői géneknek az utódban zajló „harcáról”, az agresszióra hajlamossá tevő tényezőkről, azon belül a törzsi ösztön szerepéről, amely a régi társadalmakban egykor adaptív volt, de modernizált világunkban már nem az. Betekintést nyerhetünk a genetikai diagnosztikának a (jövőbeni) orvostudományban egyre nagyobb jelentőségűvé válásába, a mesterséges organizmusok, a szintetikus életformák létrehozásának lehetőségeibe, a mono- és poligám párkapcsolatok genetikai háttere feltárásának nehézségeibe, a szexuális szelekció némely problémájába; néhol történeti-szociológiai szempontokat is bevonva, vagy éppen bizonyos jelenségek esetében a genetikai és a társadalmi magyarázatok tényleges vagy látszólagos rivalizációját is felvillantva. Néhány megjegyzés erejéig arról is tudomást szerezhetünk, hogy – noha ma már szinte minden kérdés, minden terület tudományos vizsgálódás tárgyává tehető –, vannak tabunak számító, de legalábbis a kutató számára tudományosan, de akár egzisztenciálisan is kockázatos témák; olyanok, melyekkel kapcsolatban elvileg lehetséges a tudományos tárgyilagosság, de az eredmények nagyon sokféle, tudományos motivációktól távol álló gyakorlati (társadalmi, politikai) célokra használhatók fel. Ilyen visszaélések lehetőségét rejtik magukban a különböző népcsoportok intelligenciájára vonatkozó kutatások eredményei, vagy a politikai, illetve vallási meggyőződések genetikai háttérére irányuló vizsgálódások.

Vannak írások a könyvben, melyekben a szerző egy adott problémát vagy nézetet még ismeretterjesztő munkához mérten is túl röviden „intéz el”. Például a – terjedelmét tekintve egyébként a leghosszabb – címadó írásban egybemosódnak azok az egymástól nem

független, de egymással nem is teljesen azonos problémák, mint a tudattal és tudatos-sággal kapcsolatos kérdések, a szabad akarat problémája, és a monista–dualista elmefelfogás szembenállása. Az utóbbival kapcsolatban írja a szerző, hogy „[a] dualizmussal ellentétben a monista (például materialista) álláspontok szerint az agyműködés és a tudat ugyanannak a folyamatnak a két oldalát jelentik.” Bár monista keretek között valóban ez az egyik standardnak tekinthető felfogás, van olyan álláspont – jelesül az eliminatív materializmus –, amelyre a fenti jellemzés nem egészen helytálló. Lehet valaki eliminativista a mentális állapotokkal és a tudattal kapcsolatban is, s ebben az esetben nincs két folyamat, két „oldal”, hanem csak egy, a fizikai. S legalább egy-két mondat erejéig szó eshetett volna a nemreduktív materialista elméletek közé tartozó anomáliás monizmusról is, mint olyan alternatíváról, amely monizmusán kívül a pszichofizikai törvények vonatkozásában is ellentétben áll a könyvben ismertetett David Chalmers-i elképzeléssel. Ugyanitt olvasható egy rövid szakasz a memetikáról. „[N]em csupán a genetikai információ törekszik az elszaporodásra, hanem az úgynevezett mémek is” – írja a szerző. Hacsak a tárgyalás rövidségből nem következtet az olvasó a memetika tudományos elfogadottságának mértékére, könnyen azt hiheti, hogy a genetikával egyenrangú diszciplínáról van szó. Egy mondatban lehetett volna utalni a mémelmélet vitatottságára, a mémek realitását kétségbe vonó (vagy legalábbis azokat valamiféle absztrakt létezőknek tekintő) ellenvetésekre.

A könyv végzavában olvasható összegző állítások némelyike kapcsán a figyelmes olvasónak némi hiányérzete lehet például a tudományos megismerés mibenlétét (vagy akár általában vett lehetőségét) illetően. „Az

emberi agy ugyanis pragmatikus gépezet, amely nem a tények megismerésének, hanem az egyéni és az evolúciós értelemben vett siker elérésének eszköze.” (177.) Hogyan válhat – ha egyáltalán válhat – az emberi agy (ugyebár a tudósoknak is ilyenjük van) képessé a világ *elméleti* megismerésére? Vagy pedig a tudomány is csak pragmatikus lehet?

Az intelligencia genetikája című írásban inkább problémaként vetődik fel, hogy mi lehetett a legfőbb kiváltó oka az ember megnövekedett észbeli képességeinek. A válasz: „nem tudjuk a valós okot. Az azonban bizonyos, hogy az elménket a génjeinken keresztül az evolúció formálta.” Itt még kérdés, hogy „intelligenciánk [...] képes-e ellentmondani a gének önzésének?” A végszóban viszont már kijelentő forma szerepel: „intelligenciánknek köszönhetően elvileg legyőzhetjük a tudatalattink által generált késztetéseinket” (176.). Ha csak annyit akar mondani a szerző a fent idézett mondattal, hogy a genetikai alapú késztetéseket felülírhatják más (nem genetikai, például környezeti) tényezők, akkor persze igaza van. Ám a mondat könnyen úgy érthető – s gondoljunk arra, hogy a könyv nem szakembereknek szól – mintha ez az intelligencia *általában* képes lenne felülemelkedni a meghatározó tényezőkön. Mivel az intelligencia agyi produktum, az agy pedig egy fizikai rendszer, nem világos, hogy az evolúciós szempontból hasznosnak minősülő viselkedésre késztető gének és a környezet tevékenysége nyomán fejlődő agy hogyan lehet(ne) képes erre a „győzelemre”. Sokkal valószínűbbnek – és a könyvben ismertetett vizsgálódások eredményeivel inkább összhangban levőnek – tűnik, hogy amikor viselkedésünk látszólag meghaladja, felülírja a genetikai késztetést, csupán arról van szó, hogy más (nem genetikai) tényezők is hatnak a viselkedésünkre; s

nem az intelligencia győzi le a késztetéseket, hanem más eredetű késztetések. S így az elme autonóm döntési képességének feltételezése mellett az intelligenciánknek a késztetések feletti uralma is besorolható az illúziók közé.

Bár az írások többsége az átlagos műveltségű érdeklődők számára is követhető, egyes bonyolultabb szövegrészek (genetika módszertana, epigenetika) indokolnák a könyv hátulján található fogalom meghatározások néhány tétellel való kibővítését.

Pozitívuma a könyvnek, hogy sem maga a szerző nem kíván a mindentudás hamis pózában tetszelegni, sem a tudományt nem állítja be így, hanem a nyitott kérdéseket, megoldásra váró problémákat is ismerteti. Noha több olyan – szintén ismeretterjesztő jellegű – könyv is hozzáférhető magyarul, melyekben a tárgyalt témával részletesebben is foglalkoznak (például Daniel Wegner *A tudatos akarat illúziója* című kötete), ennek ellenére a megcélzott széles olvasóközönség olvasási hajlandóságainak és szokásainak figyelembe vétele indokolhatja a zsebkönyvszerű tárgyalásmódot. Ha ezáltal szélesebb olvasóközönséghez is eljut, a könyv hozzájárulhat ahhoz, hogy eloszlasson néhány olyan, ma is viszonylag masszívnak mutatkozó hiedelmet, mint például a koherens entitásként, szubsztanciaként felfogott „Én”, vagy az ember és az állat közötti lényegi különbség feltételezése, melyeknek alaptalanságára már sokan és sokféleképp rámutattak (némelyikre több száz évvel ezelőtti filozófusok is), ám a tapasztalat azt mutatja, hogy a nagyközönség számára sohasem lehet eléggé hangsúlyozni. (*Boldogkői Zsolt: A szabad elme illúziója. Budapest: Kulcslyuk Kiadó, 2013*)

Holovics Attila

doktorandusz, BME Tudományfilozófia
és Tudománytörténet Doktori Iskola

Új nagyszótári kötet

A közelmúltban jelent meg *A magyar nyelv nagyszótárának* V. kötete. A szótár (a továbbiakban: Nszt.) a magyar nyelvtudomány legnagyobb lexikográfiai vállalkozása. A több mint húszkötetesre tervezett sorozat igen régi adóssága a magyar tudományosságnak. A Magyar Tudós Társaság (az Akadémia elődje) ugyanis már 1831-ben döntött az akkor még *Nagy magyar szókönyvnek* nevezett mű elkészítéséről. A tervezet egy igen sokoldalú szótári munkára szólt, mely egyesítette volna az értelmező, a táj- és szaknyelvi, valamint a történeti és etimológiai szótárak sajátosságait. A nagyívű terv első megfogalmazását azonban több mint 170 évig kellett várni, míg a sorozat első két kötete 2006-ban végre megjelent. Ez az ismertetés nem teszi lehetővé, hogy a nagyszótári terv hányatott történetét bemutassam, de jó összefoglalást olvashatunk erről a szótár első kötetének 10–17. oldalán Gerstner Károlytól. Ebből kiderül, hogy a tervezet számos módosításon esett át, így például már 1844-ben Czuczor Gergely és Fogarasi János egy kisebb értelmező szótárra kaptak megbízást, amely 1862 és 1874 között *A magyar nyelv szótára* címmel hat kötetben meg is jelent (CzF), de inkább csak a 19. század első felének szókincsét mutatja be.

Az eredeti tervezet néhány egyéb részlete is megvalósult – kisebb szótárak formájában – már a 19. században, így a magyar nyelv történeti szókincsének bemutatása a Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond által szerkesztett háromkötetes *Magyar nyelvtörténeti szótárban* (NySz.) vagy a tájnyelvi szóanyag közzététele a Szinnyi József szerkesztésében napvilágot látott kétkötetes *Magyar tájszótárban* (MTSz.).

Az eredeti tervezethez képest azonban mindezek csak részeredményeknek tekinthet-

tők, így érthető, ha a tudományos közgondolkodásban a nagyszabású terv továbbra is eleven maradt. Ráadásul többször voltak olyan szakaszok a Nagyszótár történetében, amikor úgy látszott, hogy a hatalmas mű valóban elkészülhet. 1897-ben például az akkori Országgyűlés is foglalkozott a szótár ügyével, s Wlassics Gyula közoktatási miniszter külön költségvetési keretet bocsátott az Akadémia rendelkezésére a megvalósítás érdekében, egyben pedig javasolta az MTA Nyelvtudományi Osztályán belül egy állandó szótári bizottság fölállítását. A gyűjtőmunka, a cédulaanyag elkészítése meg is indult, de többször változtak a gyűjtés szabályai, majd előbb az első, később a második világháború viszontagságai, több ízben az inflációs pénzromlás vetette vissza a tervezet megvalósulását. 1953-ban az MTA Nyelvtudományi Bizottsága újra határozatot hozott a nagyszótár elkészítéséről, azonban később más szótári projektek, így *A magyar nyelv értelmező szótára* (ÉrtSz.), majd ennek kézis�ótári változata (ÉKSz.), illetve *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) vagy az *Új magyar tájszótár* (ÚMTSz.) megint előbbre sorolódtak, s a nagyszótárral kapcsolatos munkálatok csaknem teljesen leálltak. Végül az 1980-as évek közepén történt meg a szótár történetében az a fordulat, amely – ha apró lépésekkel is, hiszen mintegy húsz évvel később, 2006-ban – az első kötetek megjelenéséhez, s ezzel a régóta dédelgetett terv első „gyümölcséinek” beéréséhez vezetett. Azóta 2011-ben újabb két kötet jelent meg, nemrégiben pedig napvilágot látott a szótár V. kötete is, amelyben az első címszó a **c** („beszédhang, illetve annak betűjele”), az utolsó pedig a **dézsma**szedő. A kötet szótári része 1228 oldal, ehhez még további mintegy húsz oldalon az I. kötetben megjelentetett segédletek kiegészítései és javításai járulnak

(akárcsak már a III. kötetben is). Ez részben a forrásjegyzékben szereplő munkákat, a szerzői névjegyzéket érinti, részben egyes igei és névszói ragozási táblázatokat, valamint a rövidítések jegyzékét.

A szótár ötödik kötete – természetesen – azonos szerkesztési elveken és lexikográfiai alapokon nyugszik, mint az előzőek. Ez többek között azt jelenti, hogy a Nagyszótár történeti jellegű értelmező szótár, vagyis nemcsak a mai magyar nyelv szókincsét öleli fel, hanem visszanyúlik 1772-ig, a magyar felvilágosodás kezdetéig. Az eredeti tervek ugyan arról szóltak, hogy a magyar nyelv korábbi korszakait is át kellene fognia a gyűjtésnek, de a végső döntés az lett, hogy a Nsz. ott folytatja a nyelvtörténeti gyűjtést és adatközlést, ahol a *Magyar nyelvtörténeti szótár* lezárta azt, vagyis a felvilágosodás kezdetével. Az adatgyűjtés végének a 2000. évet határozták meg, így tehát a Nsz. az elmúlt mintegy 230 esztendő szókincsét mutatja be. Az irodalmi és a köznyelv szókincse mellett nem kis számban tartalmaz régies és tájnyelvi szavakat is ebből az időből, tükröt tartva ezzel a szókincs változási folyamatainak is. Ezek mellett bőségesen válogattak a szerkesztők a csoport- és rétegnyelvek, a szleng köréből is: a szaknyelvi szavak helyes használatát és jelentésük definícióit az egyes szakmák kiemelkedő képviselői is ellenőrzik, s szaklektorként gondozzák.

A szótár számítógépes adatbázisként készült: egyelőre csak a nyomtatott kötetekben találkozhatunk az anyagával, de később elektronikusan is elérhető lesz. A teljes szótár a tervek szerint száz ezer szócikkben mintegy száz tízezer címszót dolgoz majd fel.

A Nagyszótár az első a magyar értelmező szótárak között abban a vonatkozásban is, hogy szövegbázisra, ún. *korpuszra* épül. Vagyis a munkatársak nem pusztán a saját nyelvi

kompetenciájuk alapján készítik el az egyes szavak jelentésének leírását, hanem konkrét nyelvi anyag elemzése alapján, az egyes szavak szövegbeli előfordulását, illetve azok kontextusát megvizsgálva. Ezen túlmenően az így felvett jelentéseket egytől-egyig – korrekciós bibliográfiái hivatkozással ellátva – példamondatokkal is illusztrálja. Ez ugyan jelentősen növeli a szócikkek terjedelmét, ugyanakkor a szótár tudományos felhasználhatóságát a többszörösére javítja.

A felhasznált korpusz három nagy adatbázisból áll. Mint fentebb is olvashattuk, kezdetben cédulákon kezdték gyűjteni a szótár anyagát. Ez a lassan, de folyamatosan bővülő anyag azonban kevés lett volna egy valóban korpuszalapú szótár elkészítéséhez, amelyben az egyes címszavakhoz tartozó alakváltozatokat és jelentéseket nagy tömegű nyelvi adatból nyerik ki. Ezért amikor az 1980-as években megszületett a döntés a szótári munka folytatásáról, egyben arról is határoztak, hogy egy jóval nagyobb adatbázist építenek fel, de – élve a számítástechnika nyújtotta új lehetőségekkel – elektronikus adatrögzítéssel.

Ezért az akkorra már mintegy hatmillió cédulát tartalmazó archivális gyűjtemény mellett megkezdődött egy jóval nagyobb, a számítógép kínálta lehetőségeket felhasználó adatbázis felépítése. Ennek anyagát természetesen válogatták össze különböző korszakok és szerzők, illetve eltérő szövegfajták felhasználásával. Ez a több mint 27 millió szövegszóból álló adatbázis lett a *Magyar történeti szövegtár*: ez 2500 szerzőtől körülbelül 22 000 – változatos műfajú és terjedelmű – szövegrészletet tartalmaz az 1772 és 2000 közötti időszakból. (Az elektronikus korpusz a szótártól függetlenül is használható: az interneten bárki számára hozzáférhető, keresőprogramja segítsé-

gével adatai lekérdezhetők, s bármilyen más kutatás számára hasznosíthatók [URL].)

Ehhez a két gyűjteményhez társul még egy több százmillió szót tartalmazó szöveggyűjtemény, amelyet kereskedelmi forgalomba került, nem a szótári munka céljaira összeállított elektronikus adathordozók szövegeiből, köztük számos napi- és hetilap teljes évfolyamainak szövegéből állítottak össze.

Ez a kiterjedt adatbázis szolgál tehát a szócikkek forrásaként. Ezek legtöbbször önálló szócikk, de találhatóak a szótárban ún. bokrosított szócikkek is, amelyekben egy összetett szó elő- vagy utótagja válik fő címszóvá (például *cseléd-*, illetve *-csapat*). Előfordulnak továbbá ún. utaló szócikkek is, amelyek részben alakváltozattól utalnak az önálló szócikk címszavára, részben egyes címszókhoz tartozó összetételei és frazeológiai adatokra.

A címszókat az adott szó szófaji besorolása követi, ebben a szótár szerkesztői a legújabb szakirodalom eredményeihez igazodva járnak el. A szófaj után egy betű és egy vagy két szám kombinációjából álló alaktani kód utal az első (Segédletek) kötetben található (799–1114.) ragozási táblázatok valamelyikére, amelyek révén megállapítható az illető szavak helyes ragozási paradigmája. Ezt követően – ha szükséges – a zárójelben, kurzív írásmóddal feltüntetett lexikai minősítések következnek, például a stílárius értéket jelölő rövidítések (régies, ritka, gúnyos stb.) vagy a szaknyelvi használati körre való utalások (biológiai, matematikai, irodalomtudományi stb. műszó). A széles körben használt kifejezések esetében ezek elmaradnak, minden címszó végén megtalálható azonban egy, az előfordulási gyakoriságra utaló piktogram. Ez egy hat cikkre bontható kör, amelynek kitöltöttsége a *Magyar történeti szövegtár*-beli előfordulások számát mutatja. Ez ugyan néha kicsit meg-

tévesztő is lehet, hiszen az adatbázisban szereplő szövegek nem feltétlenül a mai előfordulási gyakoriságot mutatják. Így lehetséges az, hogy a régiesnek minősített melléknévi használatú, „centrifugális” jelentésű *centrifugál* szó gyakorisága nagyobb a szótár szerint, mint a mai köznyelvünkben valóban használatos igei változaté („<vmely anyagot> centrifugában forgat”; V. köt. 79.). Emellett a gyakorisági értékek az egész szócikkre vonatkoznak, s nem tesznek különbséget az egyes jelentések között, holott a *dekkol* ige régies „fedez” jelentése a szövegtárban talán nem ritka, de ma kifejezetten az, míg az „egy helyben vesztegel” jelentésű *dekkol* mai köznyelvünkben elég gyakorinak mondható.

Ezek az információk találhatóak tehát az ún. *szócikkfejben*. Ezt az értelmező-szemléltető rész követi az egyes jelentések feltüntetésével s a hozzájuk tartozó példamondatokkal. A jelentések tekintetében a szótár szerkesztői igen alaposan járnak el, néha talán túlzottan is aprólékosan tüntetik fel az egyes jelentésárnyalatokat. A *cereália* címszóban ugyanis helyes például a „gabonafélék összefoglaló megnevezése” és „a régi rómaiak által Ceres istennő tiszteletére rendezett ünnepi szertartás” közötti különbségtétel, de kicsit fölöslegesnek tartom az első jelentésen belül különválasztani a növénytani használatot a kereskedelmi: akár a jelentésdefiniókat nézem, akár a példamondatokat, véleményem szerint nem indokolt elkülöníteni a kétféle használatot (vö. V. köt. 89.). Ez a túlzott precizitás viszonylag sok szócikkben megfigyelhető, de sokszor csak bonyolultabbá teszi a szócikkek felépítését.

A szócikkek végén rendszerint különböző **utalásokkal** is találkozunk. Ezek lehetnek két szócikk erőteljes jelentésbeli kapcsolatára, egyes értelmezéseik átfedésére történő utalá-

sok, de olyan önálló vagy bokrosított címszavakra való utalások is, amelyekben az adott címszó utótagként fordul elő. Nem ritkák az **Fr**: rövidítéssel feltüntetett frazeológiai utalások sem: ezek azonban nem szólásokra vagy közmondásokra vonatkoznak, azok ugyanis – szerintem rosszul értelmezett helytakarékosságból – nem kaptak helyet a szótárban, hanem az ún. *értelmezett szókapcsolatokra*: ilyen például a **cédula** címszó végén a *bűnbocsátó cédula* kifejezés (V. köt. 29.). Néhol ugyanakkor mégis bekerültek átvitt jelentésű, azaz szólásszerű kifejezések is az értelmezett szókapcsolatok közé, például a kosárlabdázásból elterjedt *csont nélkül* fordulat a **csont** szócikkében (V. köt. 78r.).

Az **Sz.**: rövidítés után a szócikkben ki nem dolgozott származékok felsorolása következik, a **Vö.** rövidítés után pedig a szótári hivatko-

zások találhatók (például az *Értelmező szótárna* vagy az *Idegen szavak szótárára* stb.).

Összességében elmondhatjuk, hogy a Nagyszótár újabb kötetének megjelenése öröm a magyar tudományosság számára, hiszen jó két évvel az előző két kötet publikálása után egy újabb „szellel” bővült a nagy mű. Vagyis a szerkesztés heroikus munkája tovább folyik, s remélhetjük, hogy – ha még viszonylag sokára is – egyszer elkészül végre a magyar nyelvtudomány nagy adósságát törlesztő mű, amely a nyelvészek mellett számos más tudomány művelőinek érdeklődésére is számot tarthat. (*A magyar nyelv nagyszótára. V. kötet, C–DÉZS*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 2013)

Forgács Tamás

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék

Intézményi megoldások, fejlődési modellek

A szerzők – OTKA-kutatás keretében – négy év alatt elért eredményeiket foglalják össze könyv formájában, amelynek főbb fejezetei áttekinthetően mutatják be a kutatómunka célját és főbb irányait. A bevezető tanulmány Tóth László professzornak az ezredfordulón íródott, de halála után már nem publikált monográfiatervezete felhasználásával készült (Tóth László, 2002: *Globalizáció és tranzíció. Rendszerváltás a gazdasági globalizáció viszonyai között*). A szövegrész a társadalmi-gazdasági globalizáció elméleti kereteinek bemutatásával hasznos kiegészítés a kutatás során feltárt modellek és javasolt illeszkedési stratégiák értelmezéséhez, gyakorlati alkalmazásához.

Az első két fejezetben a globalizáció tézisszerű megfogalmazása, illetve a globalizációs kettős szorítás főbb jellemzőinek a bemuta-

tása jól segíti a kutatási témakör identifikálását és értelmezését. Világosan kirajzolódik, hogy a jövőben a társadalmi-gazdasági és környezeti fejlődés csak akkor lesz fenntartható, ha a fejlett országok gondolkodásában és szemléletmódjában paradigmaváltás és értékátrendeződés következik be.

A fejezetrészek jól közvetítik ennek az értékátrendeződésnek a lényegét: a természeti erőforrások, a technikai-technológiai rendszerek, a gazdasági növekedés fontosságának elfogadása mellett felértékelődik az emberi tényező, a tudás, a képesség, az intézményi és szervezeti-működési rendszer hatékonysága, a vezetési-irányítási kultúra, a társadalmi és gazdasági-környezeti fejlődés arányos összehangolása.

A kutatás két fő irányát és az eredményeket a szerzők két részben foglalják össze:

Az első részben a JKB-modell bemutatására kerül sor. A közgazdaságtudományi

szakirodalom fejlődési modelljeinek vizsgálatával és a befolyásoló tényezők csoportosításával a szerzők egy hárompilléres modellt dolgoztak ki, amely három potenciál (J=jövőbeli, K=külső, B=belső) köré szervezi a növekedésorientált gazdasági fejlődés kulcs tényezőit. A három pillér összevonásával kapta a modellt a JKB-modell elnevezést. A háromdimenziós modell a fejlődés lehetséges három irányát szemlélteti, amelyhez jövőbeli, külső és belső potenciál kialakítása, értelmezése szükségszerűen indokolt.

A JKB-Indexek klaszterelemzésével négy illeszkedési stratégiát azonosítottak: elavult (1), duális (2), nagyvállalati-bürokratikus (3), illetve humántőkére épülő, tudásalapú (4) modell. Ebből levezethető stratégiai típusok: külső erőforrások bevonása – belső védelmi zóna megteremtése (defenzív) – belső tudás generálására alapozott (offenzív) stratégia. A stratégiához köthető javaslatok megfogalmazásához országtanulmányok készültek, amelyeket a szerzők a kötet függelékében részleteikben is bemutatnak.

A második részben a környezeti fenntarthatóság fejlesztési irányait és globalizációs intézményeit mutatják be a szerzők: zöld indikátorokból létrehozott zöld (Z) index, majd ökoinnovációkon alapuló zöld fejlődés-illeszkedési stratégia (a fejlődés zöld modellje) határozza meg a fenntartható környezeti fejlődés alapjait és globalizált intézményrendszerét. A szerzők kiemelik, hogy a JKB-modell jövőpotenciálja ugyan érinti ezt a kérdéskört (például energiahatékonyság), de főleg a fejlődés fenntartásának közgazdasági és intézményi elemeire koncentrálnak. A jelenlegi globalizált növekedésorientált gazdaságpolitika gyakorlati alkalmazása viszont számos olyan kérdést is felvet, amelyre választ kell adni (például a természeti erőforrások kime-

rülése és a környezeti kockázatok). Egyet lehet érteni a szerzőkkel, hogy a problémák kezelése ma már csak multilaterális közelítésmóddal és új intézményrendszer kialakításával oldható meg hatékonyan.

Végül a *Függelékben* összefoglalt országtanulmányok értékes információkat szolgáltatnak a társadalmi-gazdasági- és nemzetközi környezeti tényezők arányos összehangolásához.

A kutatási főirányt is magába foglaló első részben bemutatott fejlődési minták és illeszkedési stratégiák „finomhangolását”, árnyaltabb bemutatását a szerzők nemzetközi összehasonlító elemzéssel végzik el. Ez az OECD-országok legjobb gyakorlatának áttekintésével válik lehetővé, és eredményei igen jól hasznosíthatók a fejlődési modellek gyakorlati alkalmazásánál.

A szerzők konkrét országtanulmányokon (Ausztria, Dánia, Finnország, Írország, Norvégia) keresztül szemléltetik a legjobb gyakorlatokat (best practice), majd az elemző-értékelő összehasonlítás tapasztalatainak összegzésével tesznek javaslatot a magyar illeszkedési stratégiák intézményi elemeire. Az országtanulmányok eredményei jól használhatók hazai jövőképünk kialakításánál is!

A könyvet azoknak ajánljuk, akiket érdekel, hogy a jelenlegi nem arányos növekedésorientált gazdaságpolitika gyakorlati alkalmazása mellett a jövőben hogyan lesz biztosítható a társadalmi-gazdasági és környezeti fejlődés arányos fenntarthatósága. (*Bartha Zoltán – Sáfrányné Gubik Andrea – Tóthné Szita Klára: Intézményi megoldások, fejlődési modellek. Miskolc: GNR Szolgáltató és Kereskedelmi Bt., 2013, 283 p.*)

Fekete Iván

a közgazdaságtudomány kandidátusa,
ny. egyetemi docens, Miskolci Egyetem